

VITA

PAP NORBERT – KITANICS MÁTÉ – SZALAI GÁBOR – GYENIZSE PÉTER

VÁLASZ B. SZABÓ JÁNOS „PAP NORBERT PÉCSI FÖLDRAJZOS KUTATÓCSOPORTJÁNAK A MOHÁCSI CSATÁVAL KAPCSOLATOS 'FELFEDEZÉSEI' HADTÖRTÉNÉSZ SZEMMEL” CÍMŰ ÍRÁSÁRA*

Az elmúlt év karácsonyán nem kis meglepetéssel olvastuk azt a B. Szabó János által jegyzett írást, amely 2019 végén jelent meg a *Hadtörténelmi Közleményekben*.¹ A folyóiratban megjelent cikk véleményünk szerint ugyanis egy lejárató írás. Az ilyen „művek” meglehetősen elterjedtek a szélsőséges nézeteket képviselő blogok világában, és az internetes trollok elszaporodása nyomán sajnálatos módon már szinte hozzájuk is szoktunk. Ebben a műfajban a célpontnak választott személyt sértegetik, gúnyolják. Esetünkben is erről van szó, a szerző elsősorban Pap Norbertet szemelte ki erre a célra.

A vitacikkek különösen nehéz műfajt képviselnek. Azokra az írásművekre gondolunk, amelyek más szakcikkkel vitatkoznak, jó esetben értelmezési kérdésekről. Olyan szakcikk viszont, amelyik a témában megjelent más szakcikk helyett a tudományos eredményekről szóló sajtóhírekkel, újságírói interpretációkkal polemizál, nos, az ilyen szerintünk nem elfogadott a tudományos publikálás világában. Úgy gondoljuk, ez az írás a legegyszerűbb emberi és szakmai korrektségnek sem felel meg. Az alábbiakban tételesen végigmegyünk a szerző állításain és azoknak a valósághoz való viszonyán. Kezdjük a címmel!

A „Pap-féle”, „pécsi” és ráadásul „földrajzos” kutatócsoport, ami a címben és később a szövegben is megjelenik, nem létezik. Ezzel szemben van egy Fodor Pál és Pap Norbert vezette interdiszciplináris Mohács-kutatócsoport, amelynek egész sor pécsi és nem pécsi tagja van, többek között maga B. Szabó János is. A címkézés persze itt nem néhányunk pécsi voltára vonatkozik, hanem inkább arra, hogy a szerző szerint vagyunk páran, akik a Mohács-kutatásba egyfajta „kivülállóként”, földrajzusként keveredtünk bele, amit helytelenít és így kigúnyol a szerző. Azonban ez sem igaz, hiszen az eddig megjelent cikkeket, mint a mohácsi Törökdombról,² vagy éppen a csata centrumtériségében elhelyezkedő Földvár településről szólókat³ is, több szakterületről érkező szerzői közösségek írták. A Törökdombról szóló írást a történész-turkológus Fodor Pállal, míg a Földvárról szólót a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum kora újkoros régészével, Polgár Balázssal együtt jegyeztük. A pellengére állított földrajzosság, ami egyébként komplex diszciplínát fed, nem valami különös aberráció, hanem természetes a vizsgálatokban. Azt, hogy egy történelmi földrajzi rekonstrukciós feladat megoldásában geográfusok és térinformatikusok is részt vesznek, mi inkább alapvetőnek és nem furcsának gondoljuk.

* A közlemény az MTA Kiválósági Együttműködési Program „Mohács 1526–2026: Rekonstrukció és emlékezet” kutatási projektnek keretében készült.

¹ B. Szabó 2019a.

² Pap et al. 2018.

³ Pap et al. 2019.

B. Szabó János felveti velünk kapcsolatban a tudósi felelősség kérdését, miszerint szabad-e előzetes nyilvános előadás vagy megjelent publikáció nélkül a nyilvánosság elé állni egy-egy eredmény közlésével. Ezt követően rátér írása lényegi kiindulópontjára: úgy állítja be, mintha a „Pap-féle pécsi földrajzos kutatócsoport” korábban nem állt volna ki eredményeivel szakértői közönség elé, és nem jelentek volna meg tudományos publikációi, így azok híján kénytelen a sajtóban megjelent „láncinterjúkból” tájékozódni. Az állítás egyébként tudatos csúsztatás, amit az alábbiakban igazolok.

A mohácsi csatával kapcsolatban topográfiai, történeti földrajzi vizsgálatokat a kutatócsoporton belül több esetben is megvitattuk, a kutatásvezetők véleményeket kértek a Mohács-kutatásban résztvevő kollégáktól, beleértve B. Szabó Jánost is. A Törökdombmal kapcsolatos cikkünkéről szóló vitára 2018. június 25-én,⁴ a Földvárról szóló cikkünk vitájára 2019. február 8-án került sor Budapesten, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetében. Földvár-cikkünk kéziratát a 2019. februári vita előtt Fodor Pál előzetesen köröztette, többekkel együtt B. Szabó János is megkapta, majd a vitán kommentálta. A 2019-es, például a II. Lajos halálával, a csata környezeti rekonstrukciójával kapcsolatos kutatási eredményeink sem voltak számára ismeretlenek. A vizsgálatokat bemutató kéziratunkat Fodor Pál – ahogyan korábban is – megküldte nemcsak számára, hanem a szakértői kör más tagjainak is.

Így láthatóan teljesen alaptalan az állítása, hogy más lehetőség híján „kénytelen” a sajtómegjelenésekből tájékozódni. Cikke 1. jegyzetében olvashatjuk, hogy „A pécsi földrajzos csapat kutatási eredményeinek első ismertetése alkalmával, 2018. november 7-én Pap Norbert szólított fel, hogy alkalmazzam a csatára vonatkozó ismereteimet az általuk megkonstruált földrajzi képre.”⁵ A kutatásvezetés (Fodor Pál és Pap Norbert) számára a kezdetektől egyértelmű volt, hogy csapatmunkára van szükség, és javasoltuk az erők egyesítését, a közös gondolkodást, de erre sajnos (legalábbis B. Szabó Jánossal) nem került sor. Arra viszont biztosan nem biztattuk, hogy sajtómegjelenések alapján írjon kritikát mohácsi kutatásainkról.

B. Szabó János alaptézise: „immár nyilvánvaló, hogy ezek a sajtó-megnyilvánulások, valamint nyilvános előadások hűen tükrözik Pap Norbert és szűkebb kutatócsoportja nézeteit”.⁶ Ezt követően a sajtó-megnyilvánulásokra reagál a cikk további részében.

Le kell szögeznünk, hogy sajtó-megjelenéseink nem tükrözik feltétlenül hűen a nézeteinket, ugyanis az újságíró több forrásból dolgozik. „Eladja” a történetet, átalakítja, saját meglátásokkal egészíti ki. Az újságcikk az ő szellemi terméke, megállapításaiért ő a felelős. Ebben az esetben is erről van szó: egyes részeiben, mint a szó szerinti interjúk, pontosság és a véleményünket tükrözik, bizonyos leegyszerűsítésekkel. Más esetekben pedig akár teljesen ellentétesek is lehetnek a mi álláspontunkkal, ami az újságíró szabadsága, hiszen nem mi, hanem ő írja a cikket.

A továbbiakban a következő gunyoros megállapítást olvashatjuk írásában: „Mivel a megelőző háttérmunka még a Mohács 1526–2026 kutatócsoport többi tagjai előtt is titokban folyt – és folyik –, egyelőre ezekből (mármint a sajtóból) lehet a leginkább tájéko-

⁴ <http://mohacs.btk.mta.hu/galeria/workshop-budapest-en-az-mta-btk-ban-2018-junius-25>. (A letöltés időpontja: 2020. április 15.)

⁵ B. Szabó 2019a. 943. o.

⁶ Uo.

zódni a szemünk láttára formálódó új 'opus magnum' mondandójáról.⁷ Fentebb világossá tettük, hogy nemcsak hogy nem folyt és nem folyik titokban a kutatómunka, de az előrehaladásról B. Szabó Jánosnak nagyon is pontos és részletes képe volt és van. Nézzük tehát az általa említett konkrétumokat, abban a tagolásban, ahogy az írásában is szerepel!

A Duna-part szerepe

Citálja az *Origón* Elter Tamás, valamint a *Demokratában* Lass Gábor nevével jegyzett sajtócikkek⁸ egy-egy bekezdését a Duna szerepéről, illetve a keresztény tábor helyéről a mohácsi csata idején, majd ezekkel az olvasók számára írt leegyszerűsített megállapításokkal vitakozik.

Magunk a tábor fekvésének meghatározását összetett kérdésnek látjuk. A táborozási „helyet/helyeket” dinamikusan változónak gondoljuk. Nem egyetlen tábornak, hanem többnek a helyét keressük. Úgy véljük ugyanis, hogy a csata előtti napokban többször is megváltozott a táborozás rendje. A kérdéssel véleményünket szakcikkekben⁹ írtuk meg, amit egyébként B. Szabó János 2019 őszén kézhez kapott.

A táj szignifikáns elemei: a Törökdomb és a „nagy árok”

Ezt követően az *Origo* nevű hírportálon Elter Tamás újságíró tollából megjelent beszámolókat citál a „Törökdombról” és a „nagy árokról”, majd a következő megállapítást teszi: „Valljuk meg, az oszmán győzelmi emlékhely történetével kapcsolatos egyes kérdések pontosításán túl, magának az emlékhely feltételezhető helyének „fellelése” nem tartozik a magyar kutatástörténet legnagyobb bravúrjai közé, lévén, hogy eddig is éppoly jól tudható volt, hogy a hagyomány szerint ez az úgynevezett Törökdombon lehetett – már ha ez érdekelt volna bárkit a szűk szakmai berkeken túl.”¹⁰

Meglepő sorok, ugyanis 2018. június 25-én az MTA BTK-n lefolytatott workshopon B. Szabó János még élénken amellet érvelt, hogy a Törökdomb nem lehetett azonos a Császárdombbal, azaz az oszmán győzelmi emlékhellyel. Az 1920-as években Gergely Endre, aki ásatásokat folytatott a Törökdombon, úgy gondolta, hogy a török források Császárdombját nem ott, hanem Majstól délkeletre, mintegy másfél kilométer távolságra, egy bástyaszerű magaslaton kell keresni.¹¹ Az 1960-as években Papp László úgy vélte, hogy a Császárdomb a buziglicai elágazástól északnyugatra, három kilométer távolságra fekvő mersei magaslat.¹² A Kuti–Újvári szerzőpáros az 1980-as években Tobias von Hasslingen vezérőrnagy 1687. évi naplójából közölt részleteket, és a visszaemlékezés alapján arra jutott, hogy a kioszk leírt helyszíne a nyárádi Töröksáncnál lehetett.¹³ A fenti felsorolásból látható: egyáltalán nem igaz, hogy „eddig is éppoly jól tudható volt, hogy

⁷ B. Szabó 2019a. 943. o.

⁸ Elter 2018a.; Lass 2018.

⁹ Pap et al. 2020a.

¹⁰ B. Szabó 2019a. 944. o.

¹¹ Gergely 1926. 358. o.

¹² Papp 1961. 215–216. o.

¹³ Kuti – Újvári 1989. 79. o.

a hagyomány szerint ez az úgynevezett Törökdomb lehetett a Császárdomb”.¹⁴ Persze mindez részleteiben is kiderül a témában írt és általa figyelmen kívül hagyott szakcikkünkől, amely a *Történelmi Szemle* 2018/2. számában jelent meg.¹⁵

B. Szabó János következő felvetése az általunk vizsgált, a csata során fontos szerepet betöltött „nagy árok” kérdését érinti. Ebben az esetben is Elter Tamásnak az *Origón* megjelent interpretációját választotta támadása célpontjául. Itt sem szorul azonban rá a kutató, hogy az *Origóról* tájékozódjon, mivel a kutatási eredményeket a Földvárról írt tanulmányunkban már megjelentettük.¹⁶ Így több ponton félreérti vagy félre akarja érteni az árok helyét, szerepét és méreteit illető megállapításainkat, ami vélekedésünk szerint a jóhiszeműség teljes hiányát jelzi. A kérdéses árkot a kutatócsoport Brodarics beszámolója alapján¹⁷ azonosította. A török krónikaíró, Lutfi ennek nem mond ellent,¹⁸ a területen az 1570-es években járt Gerlach beszámolója¹⁹ pedig összekapcsolható a brodaricsi leírással. Ezeket a szakcikkeinkben²⁰ alaposan körbejártuk, azonban ez az *Origón* természetesen nem jelenik meg, ezek a kérdések annak olvasóközönségét ilyen mélységben már nem érdeklik, így az újságíró nem is tért ki rájuk.

B. Szabó János – az *Origón* megjelent újságcikk alapján – felveti, hogy mi helytelenül használjuk Gerlach leírását, és kijavít bennünket, hogy az nem a „nagy árokra” utal, hanem „árkokat” említ. Ezzel szemben a mohácsi Törökdombról szóló cikkünkben²¹ így szerepeltetjük és pontosan adjuk vissza az „árkok” kifejezést, a kritikája így alaptalan. Ugyanígy beleköt a Lutfi tudósításában szereplő, a csatateret keresztülszelő hosszú árok interpretációjába, jelezve, hogy az egy mesterséges, kiásott árok (handak), és így az nem lehet a „nagy árok”.

Mi a publikációnkban Lutfit pontosan idéztük, jelezve, hogy a török forrás mesterséges árokról írt: „egy kém hírül hozta, hogy a gyaurok, azonkívül, hogy ilyen nagy számmal vannak, még egy nagy árkot is ástak, melynek egyik vége egy hegyig, másik pedig a Dunáig nyúlik, s melyen lehetetlen áthatolni.”²² A kérdéses árok vagy völgy erősen elütött a síkság aktív vízfolyásainak sűrűn kanyargó, meanderező völgyeitől. A közel öt kilométer hosszú és kilométeres nagyságrendű, enyhe ívet leíró, 50-70 méter széles egykori meder mesterségesnek tűnhetett a helyet távolabbról szemlélő felderítők számára. Kitértünk elemzésünkben arra, miképpen fordulhatott elő, hogy „handak”-nak írták le ezt az árkot. Ugyanakkor felhívtuk a figyelmet, hogy lehetetlen a csata előtt, az oszmán lovasság portyázásai mellett, egy-két nap alatt egy olyan árkot ásni, amelyik a medenceperemtől (Nyárádtól) a Dunáig a teljes síkságot átszeli mintegy öt kilométer hosszán, és sáncként használni, miközben a csata leírásaiban ennek nincs nyoma. Erre sem idő, sem munkaerő nem állt rendelkezésre. Amit leírtak, elsősorban Brodarics, az egy természetes völgy/árok. Fontos leszögezni, hogy azonosításunk alapja Brodarics szövege, és az azzal

¹⁴ B. Szabó 2019a. 944. o.

¹⁵ Pap et al. 2018.

¹⁶ Pap et al. 2019.

¹⁷ Brodarics 1983. 52. o.

¹⁸ Lutfi pasa 2006. 227. o.

¹⁹ Szalay 1859. 222. o.; Ungnád 1986. 121. o.

²⁰ Pap et al. 2018.; Pap et al. 2019.; Pap et al. 2020a.

²¹ Pap et al. 2018.

²² Lutfi pasa 2006. 227. o.

tartalmilag egybevágó cseh szemtanúé.²³ A török forrásnak²⁴ ezekhez képest csak kiegészítő szerepe van.

Ezt követően B. Szabó János folytatja a kutatásainkra vonatkozó, sajtóból szerzett értesüléseinek kommentálását: „Ennek a jelenleg tehát átlagosan 50-70 méter széles, alig egy méter mély őskori Duna-medernek az 500 évvel ezelőtti mélységének megállapítására sajnos a projekt eddigi időtartama alatt még – legalábbis tudtommal – nem készült el a geológiai vizsgálata, a pécsi professzor azonban egy helyütt azt is állította, hogy ebben lelt fedezéket a hátráló magyar lovasság, ehhez pedig kétség kívül tekintélyes mélységűnek kellett volna lennie.”²⁵

Analogiaként az olvasók figyelmébe ajánljuk, hogy az a védelmi árok, amelyet 2014 óta egy másik helyszínen, a Szigetvár melletti Turbékon, Szulejmán szultán sírkomplexumánál kutatunk, a XVII. század végén még átlagosan 5 méter széles és 2,6 méter mély volt,²⁶ jelen pillanatban pedig mindössze 35 cm mélységű a földművelés betöltő hatása következtében. Azt, hogy fedezékként szolgált, nem mi, hanem Brodarics állítja, ahogy a tanulmány szövegében is szerepel: „Végül azonban nemcsak a félelem, de a füst is ellepett mindent, és akadályozta a látást; ezért hadaink kénytelenek voltak nagyrészt a völgybe lemenni, ama mocsaras víz mellé, de a hátramaradottak szüntelenül bátran harcoltak az ágyúk előtt. Egyébként azok is visszatértek, akik a völgybe húzódtak le, hogy újra kezdjék a harcot, de sem az ágyúk erejét és füstjét nem lehetett már elviselni, meg nagyrészt a hadsereg is menekülőben volt már, tehát ők is futni kényszerültek.”²⁷

B. Szabó János ezt követően felveti, hogy ez a ma már csekély mélységű árok a XVIII. században sem volt jelentős, mert nincsen rajta az első katonai felmérés térképlapjain. Ennek alapján úgy gondolja, nem játszhatott olyan szerepet, mint amit mi tulajdonítunk neki.

A területet bemutató korai térképek meglehetősen kezdetlegesek, kevésbé részletgazdagok. Számos történeti térképet összegyűjtöttünk, amelyeken találtunk figyelemre méltó topográfiai támpontokat. Az első katonai felmérésen szereplő, a Törökdombtól induló út például vizsgálható abban a tekintetben, hogy egyik szakaszán a nagy árok nyomvonalát követi-e. Az említett felmérés ugyanakkor nem jó minőségű, sok tekintetben elnagyolt és hiányos (összehasonlításképpen: a fentebb említett jelentős méretű turbéki védelmi árkok nyomai sem kerültek feltüntetésre rajta). Van tehát térképi lenyomat a korból. Ugyanakkor a geomorfológiai jelenségekben nem az a perdöntő, hogy szerepel-e írott forrásokban vagy kezdetleges régi térképeken, hanem hogy mérhető-e. Az üledékrétegek vizsgálatából nyerjük a jellegére, változó méretére és korára vonatkozó egzakt adatokat. Mivel a szóban forgó hosszú, egyenes árkot a műszerek egyértelműen mutatják, nem értjük, hogy miről is szól ez a vita.

B. Szabó János okfejtését azzal folytatja, hogy nem világos, miért gondoljuk, hogy a brodaricsi leírás vagy a cseh szemtanú leírása pont erre a völgyre/árokra, és nem valami másik helyre vonatkozik.

²³ Egy cseh úr levele 2006. 124. o.

²⁴ *Lutfi pasa* 2006.

²⁵ *B. Szabó* 2019a. 946. o.

²⁶ *Hancz* 2017. 110. o.

²⁷ *Brodarics* 1983. 52. o.

A „nagy ároknak” nem önmagában van lokalizációs jelentősége. Az ártér nyugati kitéremkedésével, a hadiúttal, az ártéri mocsár mély és meredek beszakadásával együtt játszik szerepet: így jelenik meg Brodaricsnál és a cseh szemtanúnál is. A csata minden fontos régészeti jelensége is ennek mentén szerepel, ahogy a népi emlékezet is ezt a helyet őrizte meg. Az oszmánok éppen az árok, meredek oldalú mocsár és a hadiút hármásának találkozását jelölték meg a csata helyeként, az oszmán „vértanúk” nyughelyeként. Az árok tehát nem önmagában fontos, hanem azért, mert összekötöttestét teremt a csata összes ismert jelensége között, amint az kiderül az általunk írt szakcikkből.²⁸

A szerző ezt követően tovább folytatja kalandozásait az Origo hasábjain: „Egyúttal csodálkozásunknak is hangot kell adnunk, hiszen ha a pécsi kutatócsapat által vízzel teli völgyként/árokként interpretált forrásrészletek valóban erről az ősi Duna-mederről szóltak volna, akkor hogyan lehetséges az, hogy míg a magyarok számára szerintük már a Borza-patak is leküzdhetetlen akadállynak tűnik a szemükben, eközben a törökök augusztus 29-én – a magyarok orra előtt – menetből minden további nélkül megbirkóztak a feltevezésük szerint megáradt, nehezen átjárható Borzával, majd át kellett kelniük a vízzel teli ősi Duna-medren is, sőt, még a Lajmér-patakon is, hogy végül a Mohácstól délre fekvő mocsarakba és a Mohács mellett csordogáló Szakadék-Dunába szoríthassák szegény menekülő magyarokat.”²⁹

A Vizslaki-rét nevű mocsár mellett, a Mohácsi-síkon keresztülhúzó egykori folyómederben, a csata idején víz a korábbi esőzések miatt csak közvetlenül a mocsár felőli részen volt. A törökök ide szorították be a magyar sereg egy részét (egy szemtanú cseh forrás beszámolója szerint).³⁰ B. Szabó János többi felvetésére pedig a tanulmányunkban megtalálhatók a válaszok: a Borza-patak jelentős vízfolyás volt és a síkság nyugati oldalán szétterült, azért volt nehezen leküzdhető. A síkság keleti, magasabb oldalán definiált mederben haladt, így könnyebben át lehetett kelni rajta.³¹ A Lajmér-patak egy a Borzánál jóval kisebb vízgyűjtővel rendelkező, időszakos vízfolyás, amely nehézséget csak a síkság nyugati oldalán okozhatott volna (a kiterjedt posványos részein), a keleti oldalon pedig nem. A Szakadék-Duna³² ezekhez a patakokhoz képest sokkal jelentősebb vízfolyás volt, ugyanakkor zátonyos. Magas vízállás esetén veszélyes volt az átkelőkre, száraz időben könnyű volt leküzdeni. A mocsaras, iszapos gödrökkel tagolt keleti oldala viszont valóban nehezen volt leküzdhető.

Ezt követően B. Szabó János felveti, hogy történészként nehéz követnie állításainkat, hiszen a szemtanú, Brodarics kancellár azt állította, hogy „ezen a helyen – mint imént írtuk – nagy és széles mezőség húzódott, melyet erdő, cserjés, víz, domb sehol sem szakított meg, mindössze balra, az említett hely és a Duna között volt egy mocsaras és iszapos víz, sűrű náddal benőve, ahol később sokan odavesztek.”³³ A folytatásban felveti, hogy ezt a „szakmai berkekben közismert mondatot azonban hiába is keressünk a pécsi kutatócsoport interjúiban, közleményeiben, jóllehet 2019. március 5-én maga Pap Norbert olvasta

²⁸ Pap et al. 2020a.

²⁹ B. Szabó 2019a. 947. o.

³⁰ Egy cseh úr levele 2006. 124. o.

³¹ Pap et al. 2019.; Pap et al. 2020.

³² „Szakadék Duna”, vagyis a nagy (eöreg) Duna mellékága. A „szakadék Duna” a XVI. században ismert és használt kifejezés. Szakadék fn’ <folyómederből kiszakadt, kiágazó> mellékág. Kiss 2012. 445. o.

³³ Brodarics 1983. 46. o.

fel ezt a részletet egri előadásán”.³⁴ Majd kijelenti, hogy a szövegből fakadó konzekvenciák levonásával adósak maradtunk.

Ez a fentebbi idézet szó szerint szerepel a *Történelmi Szemlében* megjelent, *Sátorhely vagy Majs?* című cikkünkben.³⁵ A szóban forgó fátlan és víztelen mezőség együtt azzal a brodaricsi méretezéssel, hogy a csata helye egy mérföldre (körülbelül 7-8 km) fekszik Mohács akkori városától, és fél mérföldre (3,5-4 km) a Dunától, éppen arra a területre illik, amelyen az árok, a Vizslaki-rét, a sátorhelyi tömegsírok, a Törökdomb fekszik, és a hagyomány is csatamezőként tartja számon. A Bertók Gábor vezette régészcsapat által vizsgált majsai kutatási terület³⁶ mintegy 11 kilométerre van a középkori Mohácstól, ami másfél mérföld, és 8 km-re a Duna legnyugatibb ágától, ami egy mérföld. A délebbre fekvő Udvar község, amely még szintén száraz síkvidéken fekszik, szintén több mint 11 km-re húzódik a régi Mohácstól, ugyanakkor ez nem fátlan, hanem erdős hely volt. Ez az, amire B. Szabó János az utóbbi időben mint alternatív csatahelyre utal.³⁷ Ez is mind olvasható az elemzésünkben, ily módon a konzekvenciákat levontuk.

A két szembenálló sereg állásai

A következő eszmefuttatás a *Demokrata* című hetilap infografikáját és az *Origó* oldalán megjelent Elter Tamás-cikk állításait idézi. Ezúttal az 1526-os csatarendet, a sátorhelyi tömegsírokban nyugvók hovatartozását és a szultánnak a csata idején elfoglalt helyét illeti kritikával, és támadja vitriolba mártott tollal az újságírók írásait (ezúttal is forrásuknak tulajdonítva a „Pap-féle pécsi földrajzos kutatócsoportot”). Anélkül, hogy az általa felvetettek kapcsán részletekbe menő vitát kezdenénk, szeretnénk leszögezni, hogy az *Origó* újságírója, Elter Tamás a saját intuíciója, valamint a török források (jóval későbből, a XVII. századból való) állításai alapján írta azt, amit írt. Mi soha nem állítottuk, hogy a szultán a Törökdombon tartózkodott volna, vagy onnan irányította volna a csatát; ellenkezőleg, ezt határozottan el is vetettük több szakmai fórumon. A Törökdombot a mohácsi csatához kapcsolódó első oszmán emlékezeti helynek tartjuk, egy alapvető landmarknak (tájékoztató objektumnak): ezt írtuk meg.³⁸ Ami pedig a csatát illető értelmezést illeti, erről szaktanulmányban írtuk meg, amit közölni kívántunk.³⁹ Ez pedig köszönő viszonyban sincs azzal, amit B. Szabó János velünk kapcsolatban vélelmez.

B. Szabó János írt egy olyan felvetést is, amelyről végre van értelme vitatkozni. Így hangzik: „Sőt, mivel a törökökről tudjuk, hogy ők 1526. augusztus 29-én végül nem csatázní, hanem táborozni szerettek volna, a török csatarend mellett a legalább 60 ezer harcos és a köztudottan igen népes tábori kisegítő személyzet befogadására képes török tábor helyét is meg kellene találni a Borza- és az őskori Duna-meder közötti térségben. Ahová ugye Pap Norbert szerint a visszavert támadó magyarok fedezékét keresve vonultak visz-

³⁴ B. Szabó 2019a. 947. o.

³⁵ Pap et al. 2019. 223. o.

³⁶ Bertók 2018.

³⁷ B. Szabó 2019b.

³⁸ Pap et al. 2018.

³⁹ Pap et al. 2018.; Pap et al. 2019.; Pap et al. 2020a; Pap et al. 2020b.

sza – tehát nem lehetett túlonúl közel a török vonalakhoz. Ám mekkora terület is maradt volna így a táborozásra és a csatarend felállítására a szultán tengernyi emberének?⁴⁰

A kérdésre a válaszuk az, hogy igen, elegendő hely volt. Kiszámoltuk, hogy (60 ezer fővel számolva az oszmán sereget) harcosonként 200 négyzetméter táborhely jut úgy, hogy nem számoltuk bele a rendelkezésre álló területbe az utakat és a térségben fekvő vizes peremeket. Ebbe még az is jól befér, ha a kísérőkkel együtt kétszer annyian voltak. Egyébként arra is mutatnak jelek, hogy a mai Udvar környékén, a Borza keleti szakaszától délre is kiterjedhetett a török tábor, így nem kellett mindenkinek a kérdéses helyszínre vonulnia. Az területre készített terepmodellt, ami a magassági viszonyokat és a terület korabeli vízzel boritottságát is mutatja, többször bemutattuk szakértői közönség előtt, így azt B. Szabó János is megismerte.

Merre is futott a magyar?

A fejezetben B. Szabó János a csata utáni menekülés útvonalával és a király halálával kapcsolatos újságírói interpretációkat tűzi tolla hegyére. Érvelésének lényege, hogy – szemben azzal, amit mi állítunk, pontosabban: amit az újságírók írtak – kelet felé nem menekült senki, de ha így tettek volna, akkor a Mohácsi-szigeten tökéletes csapdába kerültek volna. Pécsre és Buda felé ment mindenki. Továbbá, ebben a szakaszban megjelennek nála a futás közben kétségbeesésükben magukat a Dunába ölő menekülők.

Nem ismert olyan adat, hogy különösebben magas lett volna a szuicid hajlam a mohácsi seregben. A kérdéssel kapcsolatos szakmai álláspontunkat jelen esetben is szakcikkekben közöltük.⁴¹ Egyébként sem állítottuk, hogy csak kelet felé menekült mindenki. Éppen ellenkezőleg fogalmaztunk: minden ésszerű irányba futottak. A menekülés lehetséges útjait pedig több irányba is leírtuk. A keleti irány sem volt ideális, de az egyik irány volt. Azok közül, akik ezt választották, voltak, akik vízbe fúltak, voltak, akiket megöltek, de olyanok is akadtak, akiknek sikerült elmenekülniük.

Ebben a fejezetben B. Szabó János szót ejt továbbá arról, hogy szerinte a török flotta a csata idején már uralta a Dunát, és ezért sem lehetett kelet felé menekülni: Mohács fontos flottaállomás volt, és ez ellentmond annak, hogy itt egy „állítólagos keskeny átgázolható Duna-ág”⁴² folyt csak.

Valójában a folyó nyugati oldalán nem állítólagosan volt keskenyebb a Duna ága, hanem Brodarics szerint is az volt: „A Duna valamivel Bátaszék fölött két mederbe oszlik: a nagyobbik meder Túlso-Magyarországot hasítja, sík mezei területet, a kisebbik Bátaszéket és Mohácsot mossa, majd mindkét ág Mohács alatt összeömlik, és így szigetet alkot”⁴³. A mederváltozás (az, hogy akkoriban a Mohácsi-sziget keleti oldalán volt a főág és csak később helyeződött át a nyugati oldalra) pedig nem történeti rejtély, hanem földtudományi evidencia, egy nagyon jól körülírt, tektonikai okokra visszavezethető jelenség. Ez nem valami új felismerés, hanem már az 1970-es években is világos volt: a Duna medre(i) az elmúlt évszázadok során jól körülírt módon változtak.

⁴⁰ B. Szabó 2019a. 949. o.

⁴¹ Pap et al. 2019.; Pap et al. 2020a; Pap et al. 2020b.

⁴² B. Szabó 2019a. 950. o.

⁴³ Brodarics 1983. 32. o.

A tényyszerűség kedvéért szeretnénk jelezni, hogy a Duna a csatától mindenképpen kelet felé feküdt. Akik arra menekültek, még ha közülük egyesek a Dunába veszttek is, szükségképpen kelet felé haladtak. Mi pontosan azt írtuk le, hogy a törökök a menekülők után átmentek a szigetre is. Tudjuk, hogy merre, azt is, hogy ennek halálos áldozatai lehetnek, régészeti leletek és néprajzi adatok is ezt támasztják alá. A török flotta helyzete ezzel szemben pontosan nem ismert, csak az, hogy majd észak felé halad. Azt viszont tudjuk, hogy a magyar hajók ott vannak a Dunán, és azt is, hogy augusztus 29-én este nagy zivatar tört ki. Ez adott sokaknak esélyt a menekülésre. A magyar hajók egy része az ellenség kezébe került (például azok, amelyeken az ágyúk voltak), míg más hajók megszöktek. A török flotta a zátonyos folyószakaszokon, ismeretlen vizeken aligha manőverezett biztonsággal. A később eleredt esőben, éjszaka pedig aligha látták a menekülőket, ha egyáltalán elértek északra. A csata ismert kortárs beszámolóit nem is írunk a török flotta műveleiről: vagy azért, mert nem voltak ilyenek, vagy azért, mert nem érintették a menekülteket. A források ezzel szemben az üldöző lovasokat hangsúlyozzák, nem pedig a hajókat. A két fél által használt hajókról, azok ismert mozgásairól, valamint az ezekről szóló kortárs és emlékezeti forrásokról szakkikkünkben írtunk részletesen.⁴⁴

Ebben a szakaszban is találunk egy „csemeget” B. Szabó János „forráskezelésére”: Ahogy írja: „2019. augusztus 29-i interjújában a Duna mohácsi ágának méretére nézve Pap Norbert még azt emelte ki, hogy »...a 18. század első éveiben a nyugati ág még olyan keskeny volt, hogy szárazabb időben gyalog is át lehetett gázolni rajta«, itt már inkább arra helyezte a hangsúlyt, hogy »A Duna védelmet is nyújthatott számukra, ráadásul a folyó mentén volt még katonaság, például a sajkások, akikről tudjuk, hogy nem vettek részt a csatában, de segíthették az átkelést.«⁴⁵”

B. Szabó János ebben az esetben is csúsztat. Nem mindegy, hogy a folyó melyik szakaszáról és mely időszakról esik szó. Vannak helyek, amelyek kisvíz idején sekélyek, míg árvíz idején mélyek, és természetesen a főágak és a mellékágak között is van ilyen tekintetben különbség. 1526. nyár végén magas volt a vízállás, amint írtuk is. A Duna ugyanúgy védelmet nyújthatott a menekülőknél, mint Tomorinak, aki Pétervárad ostroma után éppen azért kelt át a bal partra, mert a jobb parton reménytelennek látta a harcot. Ezúttal azonban, amikor a Dunáról írunk, akkor nem a keskenyebb Szakadék-Dunáról, hanem a keleti főágról esik szó.

B. Szabó János végül tesz egy utalást arra, hogy a király halála kapcsán is ellentmondásba keveredtünk, természetesen megint csak az újságcikkekre hivatkozva. Erre most nem reagálunk, csak figyelmébe ajánljuk az olvasóknak a *II. Lajos halálának helye* című írásunkat,⁴⁶ hogy eredményeinkről ennek alapján alakítsák ki álláspontjukat.

Összegzés

Érvelésünkkel azt támasztottuk alá, hogy B. Szabó Jánosnak a *Hadtörténelmi Közleményekben* megjelent írása, a sajtóban megjelent újságírói interpretációkkal folytatott vitája csupán a mi lejáratásunkat szolgálja. Őszintén reméljük, hogy nem az olva-

⁴⁴ Pap et al. 2020a.

⁴⁵ Pap et al. 2020b.

⁴⁶ Pap et al. 2020b.

sók szándékos megtévesztése és félrevezetése volt a célja. Nemcsak a mohácsi csata, de egyetlen fontos, a magyar hadügy történetét illető téma sem érdemli meg azt, hogy ilyen hangnemben és módszertannal folyják róla tudományos diskurzus. Mindemellett a tudományos etika is azt követelné meg, hogy egy vitát csak tiszta eszközökkel, egymás álláspontját és személyét respektálva folytassunk le.

BIBLIOGRÁFIA

- Bertók* 2019. *Bertók Gábor*: „Már két lehetséges csatater is van Mohácsnál” <https://zoom.hu/hir/2018/12/19/mar-ket-lehetseges-csatater-is-van-mohacsnal/+&cd=1&hl=hu&ct=clnk&gl=hu> „Megtalálhatták hol dőlt el a mohácsi csata”. http://www.muemlekem.hu/magazin/mohacsi_csata_csatater_kutatas_majs (A letöltés időpontja: 2020. február 3.)
- Brodarics* 1983. *Brodarics István*: Igaz leírás a magyaroknak a törökökkel Mohácsnál vívott csatájáról. Ford. *Kardos Tibor*. Budapest, 1983.
- B. Szabó* 2019a. *B. Szabó János*: Pap Norbert pécsi földrajzos kutatócsoportjának a mohácsi csatával kapcsolatos „felfedezései” hadtörténész szemmel. *Hadtörténelmi Közlemények*, 132. (2019) 4. sz. 943–956. o.
- B. Szabó* 2019b. *B. Szabó János*: Egy Mátyás-kori oklevél és a mohácsi csata centrumában fekvő Földvár falu „rejtélye”. (Egy évszázados kirakós játék darabjai.) In: Hunyadi Mátyás és kora. Szerk. *Bárány Attila – Kavecsánszki Máté – Pósnán László – Takács Levente*. Debrecen, 2019. 143–159. o.
- Egy cseh úr levele 2006. Egy cseh úr levele a Santa-Clara-kolostor főnöknőjéhez. 1526. november. In: Mohács. Szerk. *B. Szabó János*. Budapest, 2006. 121–131. o.
- Elter* 2019a. *Elter Tamás*: Karnyújtásnyira vagyunk a mohácsi tömegsírok megtalálásától. *Origo*, 2019. április 18. (<https://www.origo.hu/tudomany/20190418-bizonyosnak-tekintheto-hogy-nem-ottzajlotta-mohacsi-csata-mint-ahol-eddig-veltek.html>, a letöltés időpontja: 2020. február 25.)
- Elter* 2019b. *Elter Tamás*: Újabb történelmi legenda dőlt meg: nem a Cselepatákba veszett II. Lajos király. *Origo*, 2019. augusztus 29. (<https://www.origo.hu/tudomany/20190829-a-mohacsi-csatater-jelenlegi-kutatasa-sok-mindenben-atirhatja-a-tortenelemkonyveket.html>, a letöltés időpontja: 2020. február 3.)

- Gergely* 1926. *Gergely Endre*: Ásatások a mohácsi csatatéren (1924, 1925). In: Mohács emlékkönyv 1926. Szerk. *Lukinich Imre*. Budapest, 1926. 349–360. o.
- Hancz* 2017. *Hancz Erika*: Nagy Szulejmán szultán szigetvári türbe-palánkjának régészeti feltárása (2015–2016). In: Szulejmán szultán Szigetváron. Szerk. *Pap Norbert – Fodor Pál*. Budapest, 2017. 89–130. o.
- Kiss* 2012. Régi magyar szavak magyarázó adatbázisa. Kihalt, elfeledett és kiveszőben lévő szavak, szóalakok és szójelentések magyarázata. Szerk. *Kiss Gábor*. Budapest, 2012.
- Kuti – Újvári* 1989. *Kuti István – Újvári András*: Mohács hadibázisának védelme 1687-ben. In: Előadások és tanulmányok a török elleni visszafoglaló háborúk történetéből 1686–1688. Szerk. *Szita László*. Pécs, 1989. 75–96. o.
- Lass* 2018. *Lass Gábor*: Mohács titka. *Demokrata*, 2018. december 14. (<https://demokrata.hu/magyarorszag/mohacs-titka-111429/>, a letöltés időpontja: 2020. február 3.)
- Lutfi pasa* 2006. *Lutfi pasa*: Az Oszmán-ház története (a kezdetektől 1554-ig). 1550-es évek. Részlet]. In: Mohács. Szerk. *B. Szabó János*. Budapest, 2006. 226–230. o.
- Pap et al.* 2018. *Pap Norbert – Fodor Pál – Kitanics Máté – Morva Tamás – Szalai Gábor – Gyenizse Péter*: A mohácsi Törökdomb. *Történelmi Szemle*, LX. (2018) 2. sz. 325–345. o.
- Pap et al.* 2019. *Pap Norbert – Kitanics Máté – Gyenizse Péter – Szalai Gábor – Polgár Balázs*: Sátorhely vagy Majs? Földvár környezeti jellemzői – a mohácsi csata centrumtárságának lokalizálása. *Történelmi Szemle*, LXI. (2019) 2. sz. 209–246. o.
- Pap et al.* 2020a. *Pap Norbert – Gyenizse Péter – Kitanics Máté – Szalai Gábor*: Az 1526. évi mohácsi csata helyszíneinek földrajzi jellemzői. *Történelmi Szemle*, LXII. (2020) 1. sz. XX–XX. o.
- Pap et al.* 2020b. *Pap Norbert – Gyenizse Péter – Kitanics Máté – Szalai Gábor*: II. Lajos halálának helye. *Történelmi Szemle*, LXVII. (2020) 1. sz. (Kézirat).
- Papp* 1961. *Papp László*: A mohácsi csatatér kutatása. In: Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1960. Pécs, 1961. 197–253. o.
- Szalay* 1859. *Szalay László*: Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI-dik században. Pest, 1859.
- Ungnád* 1986. Ungnád Dávid Konstantinápolyi utazásai. Ford. *Kovács József László*. (Magyar ritkaságok.) Budapest, 1986.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

SUDÁR BALÁZS	Egy harcművész a végeken: Mürtezá pasa	259
CSERVENKA FERDINÁND	A szlovák Gyorshadosztály létrehozása és részvétele a Kijev környéki harcokban	275

KÖZLEMÉNYEK

JUHÁSZ BALÁZS	Az első világháborús osztrák–magyar hadifoglyok és az olaszországi egészségügyi rendszer	301

MŰHELY

KISS GÁBOR	Az I. világháború osztrák–magyar veszteségi adatainak kezelése 1914-től napjainkig	325

FARKAS KORNÉL	A második világháború következménye a magyar nemzeti műkincs állományra, a Köz- és Magángyűjteményekből Elhurcolt Művészeti Alkotások Ügyeinek Miniszteri Biztossága tevékenysége (II. rész)	351

BIBLIOGRÁFIA

HEGEDŰS ANNAMÁRIA – MOHÁCSI ZOLTÁN	A 2018. évi magyar hadtörténelmi irodalom válogatott bibliográfiája	373

VITA

PAP NORBERT – KITANICS MÁTÉ – SZALAI GÁBOR – GYENIZSE PÉTER	Válasz B. Szabó János „Pap Norbert pécsi földrajzos kutatócsoportjának a mohácsi csatával kapcsolatos »felfedezései« hadtörténész szemmel” című, a Hadtörténelmi Közleményekben megjelent írására	439

TABLE OF CONTENTS

	RESEARCH ARTICLES	
Balázs Sudár	An Artist of War at the Edge: Pasha Mürtezá.....	259
Ferdinánd Cservenka	The formation of the Slovakian Mobile Division and Their Participation in the Fight near Kiev.....	275
	PUBLICATIONS	
Balázs Juhász	The Austro-Hungarian Prisoners of War of World War One and the Italian Health Care System	301
	WORKSHOP	
Gábor Kiss	Handling the Data of Losses of World War One from 1914 until Now	325
KORNÉL FARKAS	The Consequences of the World War Two as for the Hungarian National Treasures, the Activity of the Ministerial Committee of the Affairs of Artworks Kidnapped from Public and Private Collections (Part 2).....	351
	BIBLIOGRAPHY	
ANNAMÁRIA HEGEDŰS– ZOLTÁN MOHÁCSI	The Selected Bibliography of the Literature of Military History of 2018	373
	DEBATE	
NORBERT PAP – MÁTÉ KITANICS – GÁBOR SZALAI – PÉTER GYENIZSE	Response to the article by János B. Szabó The “Discoveries” of the Mohács Geographical Research Group Lead by Norbert Pap with the Eye of a Military Historian” edited in Quarterly of Military History ...	439

A HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK KÖZLÉSI SZABÁLYZATA

A *Hadtörténelmi Közlemények* kizárólag a magyar és a magyar hadtörténelemhez kapcsolódó egyetemes hadtörténet körébe tartozó, első közlésnek számító publikációkat közöl 1-1,5 (kivételes esetekben 2) szerzői ív (legfeljebb 80 000 leütés) terjedelemben. A *Hadtörténelmi Közlemények* referált folyóirat, melynek rovataiban csak két független lektor és a folyóirat impresszumában olvasható Szerkesztőbizottság tagjai által jóváhagyott írások jelenhetnek meg. A Szerkesztőség csak névvel, címmel és elérhetőséggel ellátott kéziratokat fogad el, melyeket kérünk a kézirat elején föltüntetni.

A Tanulmányok, Közlemények, Műhely és Forrásközlemények rovatok valamelyikébe szánt íráshoz magyar nyelvű rezümét kérünk csatolni. A képeket, grafikonokat, térkép-vázlatokat külön (számozott, jól azonosítható) fájlokban, 300 DPI felbontásban, lehetőség szerint JPG fájlként mellékeljük.

Recenziók beküldésénél kérjük, hogy a szemlézett könyv teljes címeírását közöljék (szerző, cím, sorozatcím, ha van, megjelenés helye, kiadó, megjelenés éve, oldalszám, ISBN-szám).

A folyóiratban megjelentetendő írásokhoz (a krónikák, könyvszemlék, nekrológok kivételével) bibliográfiát és szükség esetén (külön) rövidítésjegyzéket kérünk csatolni az írás végén.

A jegyzetekben az idézett műveket, forrásokat rövidítve, a szerző (szerkesztő) vezetéknevével és a megjelenés évszámával kérjük megadni, amit az írás végére helyezett Bibliográfiában kell feloldani, a rövidítés és annak feloldása között Tab. leütés alkalmazandó (pl.: *Farkas* 2012. → *Farkas Katalin*: Perczel Mór az emigrációban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 125. (2012) 1. sz. 41–90. o.).

A *Hadtörténelmi Közlemények*ben kiemelésre a dőlt betűs szedés (kurzíválás, italic), kivételesen a félkövér szedés (bold) szolgál, aláhúzást és ritkítást ne használjanak. Művek, szakirodalmi írások szövegének átvételét idézőjelek közé foglalásuk jelzi, az idézetek egészének kurzív szedéssel való közlését kérjük mellőzni. A főszövegben kurzívval emelik ki a műcímeket, az idegen nyelvű terminus technicusokat így: (*terminus technicus*), és ahogyan a jegyzetekben, úgy a főszövegben is kurzíválják a folyóiratok elnevezését.

A szerző család- és keresztnéve kurzívval szedendő. A keresztnévet mindig ki kell írni, nem kezdőbetűvel rövidíteni (kivétel, ha a címlapon csak kezdőbetű szerepel). A szerző keresztné- és családnévének sorrendje mindig a nyomtatványon olvashatóval egyezik meg. Társszerzők nevei között nagyködtőjelet kell használni. A szerző(k) neve után mindig kettőspont következzen, kivétel, ha a név genitivusban áll, ekkor az írásjel elmarad (pl. *Erasmii Opera omnia*; *Zrínyi Miklós* Válogatott művei).

A mű címét a jegyzetekben nem kell kurzíválni. Ha a műnek alcíme is van, közéjük pont kerüljön, akkor is, ha az alcím zárójelben van. A cím után, zárójel nélkül következik a kötet szerkesztőjének neve, előtte a Szerk. szócska áll, ha az idézett kötet magyar nyelvű; Ed., ha angol, olasz vagy latin; Éd., ha francia; Hrsg. vagy Hg. (=Herausgeber), ill. hrsg. vagy hg. (= herausgegeben), ha német nyelvű. Több szerkesztővel bíró angol könyvek idézések az Ed. helyett a többes számot jelző Eds. szócska áll. Több szerkesztő esetében azok neve között nagyködtőjelet van (nem vessző).

A kiadás helye, a kiadás éve e sorrendben következnek, közöttük vessző áll. A kiadás helyét mindig eredeti nyelven és teljes egészében ki kell írni (pl. Wien vagy Budapest). A kiadó nevét csak akkor kell megadni, ha az valamilyen szempont miatt feltétlenül szükséges (hely nélkül, csak kiadóval megjelent kötetek, könyvtörténeti tanulmányok stb. esetén) – ekkor a kiadás helye és a kiadás éve közé, vesszővel elválasztva kerül.

Az idézett könyvet magába foglaló könyvsorozat címét a kiadás évét követően zárójelben kérjük. A könyvsorozat szerkesztőjének nevét csak akkor kell megadni, ha a címnegyedben kiemelten szerepel a könyvben.

Folyóiratok esetében a folyóirat kurzívval szedett neve után vessző áll, majd normállal szedve az évfolyam, zárójelben megadva a megjelenés éve, majd a folyóirat száma következik és az oldalszámok.

Ezután az idézett lapszámok következnek, amelyek után az o. rövidítés áll. Több egymást követő lapra hivatkozás esetén közéjük nagyköjtőjelet kell tenni (33–59. o.), több egymással nem érintkező lapszám esetén ezek közt pont és vessző áll, és az utolsó lapszám után is pont áll (33., 52., 97. o.).

Az évszázadokat – az idézetekben és hivatkozott címekben lévő eltérő változatok kivételével – római számokkal írják.

A jegyzetekben az alábbi rövidítéseket kérjük alkalmazni (másokat nem): vö.: ('vesd össze'); uo. ('ugyanott'); Uő: ('ugyanő' ez mindig nagybetűvel és kurzívval, mert a szerző nevét helyettesíti, de pont nincs utána); ti. (tudniillik); sz. (szám); ill. (illetve); jegyz. (jegyzet, jegyzetek); pl. ('például'); stb. (és így tovább); r. ('recto'); v. ('verso'); fol. ('folio').

A személynevek között a nagyköjtőjelet betűközzel, városok esetében szorosan, azaz betűköz nélkül helyezzük el. Pl.: *Kovács Tibor – Lengyel János*, de Wien–Köln–Bonn.

Internetről levett anyagok esetén kérjük, adják meg a honlap pontos címét és a letöltés dátumát ebben az alakban, pl.: <http://www.bibliothek.uni-augsburg.de/>; a letöltés időpontja: 2020. január 1., az utolsó megtekintés időpontja: 2020. január 1.

Hadtörténelmi Közlemények Szerkesztősége

ÉLET
AZ ARCVONAL
MÖGÖTT

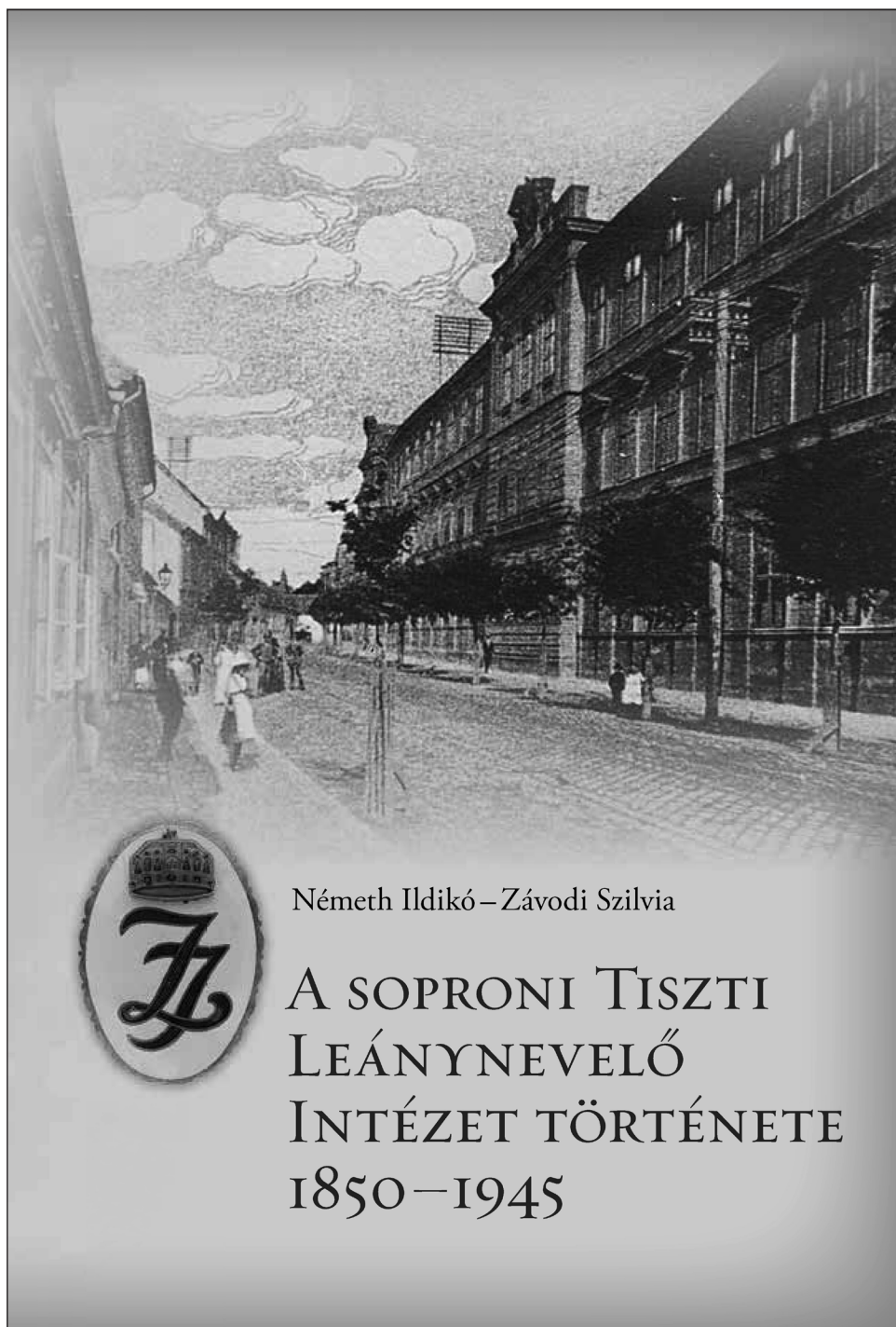
Tanulmányok

Szabó Péter

hadtörténész

tiszteletére

Németh Ildikó–Závodi Szilvia

A SOPRONI TISZTI
LEÁNYNEVELŐ
INTÉZET TÖRTÉNETE
1850–1945